

stva u toj skupini. U osvrtu na Zoharov rad, David Biale postavlja pitanje u kojoj se mjeri takve kategorije mogu održati u kontekstu suvremene države s razvijenim tržišnim gospodarstvom.

U klasičnom i suvremenom islamu, analogija odnosu civilnog društva i vlade jest ideja komplementarnosti između vjerskih i državnih vlasti, odnosno između ulame i kalifata. John Kelsay naglašava da je iz islamske perspektive muslimanstvo nerazdvojivo vezano uz građanstvo. Premda vjerska vlast nije strogo strukturirana i dopušta pluralizam muslimanskih skupina, sloboda udruživanja u islamskim zemljama veoma je ograničena. U svome osvrtu na rad Johna Kelsay, Farhad Kazemi dokazuje važnost razlikovanja između društva i države u islamskoj tradiciji, ali ujedno osporava primjenjivost koncepta civilnog društva na islamska društva. Svoju tezu stavlja u kontekst problema državne autoritarnosti i isključivih normi koje vrijede u pogledu vjerskih manjina i žena, te u kontekst šire rasprave o sukladnosti pojmova civilnog društva i demokracije s islamom.

Konceptualne razlike naglašene u radovima u toj knjizi ukazuju i na važnost ispitivanja utjecaja globalizacije na širenje i recepciju zapadnjačkih pojmova demokracije, civilnog društva i individualnih sloboda u radikalno drukčijim tradicijama. David Biale, primjerice, ukazuje na anomalije ultraradikalnih vjerskih skupina u Izraelu, koje nastoje sudjelovati u modernoj državi koristeći konceptualni okvir koji proizlazi iz biblijske odnosno srednjovjekovne prošlosti. John Kelsay podsjeća da se u nekim islamskim zemljama i najmanji potezi vlada prema promicanju rodne jednakosti ocjenjuju antiislamskima i kao prijetnja tradicionalnoj ulozi vjerskih lidera. Njegova je procjena da će u takvim okolnostima inicijative za konkretne, učinkovite promjene morati proisteci iz vjerskih institucija, te da bi globalizacija mogla samo uvećati razmjere spomenutih i drugih nepoželjnih pojava. U tom smislu posebna je vrijednost tog zbornika što pruža izvrstan okvir za razumijevanje implikacija globalne ekspanzije, usvajanja i nametanja zapadnjačkih institucija, koncepta i društvenih struktura.

Općenito, teško je dovoljno naglasiti važnost objavljivanja tako dragocjena djela kao što je *Civilno društvo i vlada* u ograničenom prostoru jedne recenzije. Ta je knjiga jedinstvena po svom opsegu, obuhvatnosti i dubini. Ukratko, urednici su napravili sjajan posao i veliku uslugu znanstvenicima i stručnjacima uključenima u istraživanje civilnog društva, svima koji su u potrazi za temeljnim načelima slobode, pluralizma i pravde, ali i svima koji nastoje otkrivati vrijednosti koje spajaju naizgled najoprečnije kulture i tradicije.

Igor Vidačak

Stephen Castles
Alastair Davidson

**CITIZENSHIP AND
MIGRATION
Globalization and
the politics of belonging**

MacMillan Press Ltd, London, 2000,
258 str.

U modernim demokratskim državama, daleko je od realnosti posjedovanje velikog raspona civilnih, političkih i socijalnih prava koja su sadržaj pojma *državljanstvo*. U većini slučajeva diskriminacija na osnovu klase, roda, etniciteta, rase ili religije onemogućava manjinskim grupama državljanstvo prije nego prođu proces kulturne asimilacije. Mnogi od njih koji imaju formalno članstvo u nacionalnoj državi u kojoj se nalaze, nemaju prava koja idu uz to članstvo. A osigurati punu participaciju isključenih grupa jest ključ demokratizacije.

Višestruki identiteti stoga podrivaju cijeli koncept kulturne pripadnosti homogenim nacijama.

Globalizacija stvara nov izazov za koncept državljanstva. Povećana međunarodna pokretljivost ljudi dovodi u pitanje osnovu pripadanja nacionalnoj državi. Milijuni ljudi imaju višestruka državljanstva i žive u više nego jednoj države. Milijuni ne žive u zemlji svog državljanstva. Mnogi ne mogu postati državljani zemlje u kojoj su nastanjeni.

To su sve osnovna pitanja kojima se bavi knjiga Castlesa i Davidsona. Većina tekstova odnosi se na zapadne države, ali se u knjizi problematiziraju i pitanja državljanstva azijsko-pacifičke regije, koju autori uzimaju kao primjer pojave novih pitanja nastalih u nezapadnim državama.

Knjiga se sastoji od deset poglavlja. Globalizacija i dileme koje nastaju za nacionalnu državu i državljanstvo predmet su prvog poglavlja. Narušava se autonomija nacionalnih država kao i ideologija relativno autonomnih kultura. Pitanja uključivanja i isključivanja raznih grupa, pitanja o pravima i obavezama državljana i pitanja političkog pripadanja čovjeka kao državljanina i kulturnog pripadanja jednoj naciji, nanovo se postavljaju. Državljanstvo ne smije biti povezano s nacionalnošću, tvrde autori. Ono mora predstavljati političku zajednicu bez pozivanja na zajednički kulturni identitet. "Novi politički mehanizam koji pretvara ljude u državljane", predlažu autori, "treba uzimati u obzir njihova jednaka prava kao pojedinaca i njihove potrebe, interese i vrijednosti kao članova socijalnih i kulturnih kolektiviteta." (str. 24).

S obzirom na to da se koncept državljanstva mijenja unutar povijesnog i socijalnog konteksta, autori u drugom poglavlju analiziraju postojeće teorije državljanstva te njihovu adekvatnost unutar globalnih promjena. Izazovom smatraju integraciju globalnih, regionalnih i lokalnih dimenzija pripadnosti u nov politički model. U sljedećem poglavlju prikazan je kratak pregled migracija u zadnjih pola stoljeća te analiziran složeni proces koji je doveo do stvaranja zajednica i pojave etničkih manjina. Taj proces nije utjecao samo na imigrante nego i na druge socijalno i kulturno stigmatizirane grupe kao i indigene zajednice u Sjevernoj Americi i Au-

straliji. Što su to etničke manjine i koliko su velike, pitaju se autori. Većina pripadnika etničkih manjina u zapadnim društvima jesu imigranti ili njihovi nasljednici, ali ne postaju svi imigranti manjine, dok istovremeno, neke neimigrantske grupe imaju manjinski status. Etničke manjine u zapadnim društvima postaju grupe ako su marginalizirane od dominantne grupe na osnovi socijalno konstruiranih markera fenotipa (što znači fizička obilježja ili rasa), porijekla ili kulture i imaju neku razinu kolektivne svijesti na osnovu vjerovanja o zajedničkom jeziku, tradiciji, religiji, povijesti i iskustvu., konstatiraju autori. Ta je definicija pojednostavnjena, kažu, jer zanemaruje pitanja višestrukog članstva i identiteta, kao i pitanja manjina unutar manjina (kao npr. Kurda unutar turske populacije u Njemačkoj). Stoga predlažu: etnička manjina je specifična grupa ako postoje indikatori isključivanja od podjednake participacije unutar ekonomskog, socijalnog, kulturnog i političkog podsistema društva te indikatori kolektivne svijesti kao što je jezik, kulturna praksa, udruženja i politička mobilizacija. Kako pripadnici tako definirane etničke manjine uopće mogu postati državljani ako su svjedoci svakodnevnih prakse isključivanja; gdje je legitimitet političkih institucija ako njihova osnova nije više pretpostavka o povijesno razvijenim zajedničkim vrijednostima; kako se uopće komunikacija preko različitosti može ostvariti bez kulturne homogenizacije, a da ne pridonese otporu i ne dovede do separatizma. Sva ta pitanja destabiliziraju nacionalnu državu u eri globalizacije, zaključuju autori.

U različitim zemljama imigranti postaju državljani naturalizacijom, rođenjem ili nastanjivanjem. Međutim, pravila se brzo mijenjaju kao odgovor na problem masovne imigracije, što je predmet analize četvrtog poglavlja. Pojavljuju se nove forme kvazi-državljanstva, kroz koje imigranti dobivaju mnoga prava bez formalne pripadnosti. Ta prava mogu dobiti i kroz međunarodne sporazume i preko naddržavnih tijela. Stoga se sadašnja praksa znatno razlikuje.

Analizirajući klasičnu Marshallovu definiciju državljanstva kao spoja civilnih, poli-

tičkih i socijalnih prava, autori u petom poglavlju obrazlažu potrebu dodavanja dviju kategorija prava – rodnih i kulturnih – za postizanje punih državljskih prava za pripadnike manjina.

Šesto poglavlje analizira etničku mobilizaciju i pojavu novih političkih subjekata. Pojavljuju se različiti tipovi etničke svijesti koji uključuju asimilaciju, separatizam, dijaspori identitet, te transnacionalnu svijest. Manjinske zajednice pogodne su, kažu autori, za politička udruživanja i pokrete, što utječe na političke institucije i političku kulturu na različite načine. Pojavom novih formi državljanstva nastalih kao odgovor na proces globalizacije i migracija, bavi se sedmo poglavlje. Te forme nisu kompletne, ali upućuju na mogućnost postnacionalnog pripadanja, slažu se autori. oni propituju dva važna pristupa. Prvi je multikulturalizam, koji analiziraju na primjeru SAD-a i Australije. Iako su u te dvije zemlje pristupi različiti, oni mijenjaju ideologiju i legalnu bazu koncepta državljanstva, ali ne dovoljno da bi nastale fundamentalne promjene potrebne za osposobljavanje nove forme državljanstva unutar globalizacije. Drugi pristup bavi se ulogom regionalnih ekonomija, posebno u Europskoj uniji, u promjeni državljanstva. Nastajanje nadržavnih zakona i moćnih legalnih institucija premješta moć s razina pojedinih zemalja. Nastaje potreba, zaključuju autori, za traženjem aktivne forme državljanstva kroz demokratske nadržavne političke institucije i prakse.

Osmo poglavlje donosi analizu pojave nacionalnih država izvan tradicionalne zapadne sfere, o državljanstvu u azijsko-pacifičkoj regiji. Autori nalaze da je naglašavanje etničke homogenosti često mnogo jače nego u zapadnim državama. Pravo državljanstva znatno je restriktivnije, a borba za prava manjina odvija se istovremeno s borbom za izvorno državljanstvo za svakoga.

U devetom poglavlju iznose se ideje o novim formama državljanstva koje su izvan postojećih modela, tako i multikulturalnog i regionalnog. Osnova jest grupno predstavnštvo koje će omogućiti manjinskim glasovima da se čuju. Istovremeno bi država trebala osigurati socijalne, ekonomske i obrazovne standarde kako bi omogućila istinsku participaciju svima. Osim institucionalne strukture prihvatljive za sve, treba stvoriti mehanizme koji će omogućiti komunikaciju između kulturno različitih, predlažu autori. Nova vrijednost trebao bi biti socijalni kapital koji bi omogućio razriješiti razlike u viđenju što je zajedničko za sve stanovnike. Taj pojam star je kao i državljanstvo, ali Putnamov rad, upućuju autori, koji je proučavao talijansku povijest demokracije, u potpunosti mijenja što ljudi poimaju kao univerzalnu vrijednost, što, s druge strane promiče multikulturalističko shvaćanje o esencije zajednice. Pa tako kaže Putnam: "Socijalni kapital odnosi se na značajke socijalne organizacije, kao što su povjerenje, norme i mreže, koje povećavaju efikasnost društva jačajući koordinirane akcije" (str. 217). Opisani Putnamov rad, osim što je rijedak primjer longitudinalnog istraživanja, tvrde autori, upućuje na stavove i vrijednosti koje omogućuju lokalnoj demokraciji da bude djelatna, prije nego obratno.

U zadnjem, desetom poglavlju autori naglašavaju da su uvjeti u većini zemalja svijeta daleko od postizanja aktivne forme državljanstva i transnacionalne demokracije jer državljanstvo pretpostavlja državu koja funkcionira, vladavinu zakona i poštivanje osnovnih ljudskih prava. Sve to nedostaje zemljama u kojima živi većina svjetske populacije. Globalizacija je na mnogim mjestima dovela do pada ekonomskog, političkog i socijalnog standarda. Stoga borba za demokratsko državljanstvo, zaključuju autori, mora imati globalnu perspektivu.

Jelena Zlatković Winter